

Епілог

Чому?

- *Ще одна річ.*
- *Що ти маєш на увазі?*
- *Коли ти розповідаєш про свою маленьку сестру, яка полишає тебе ось так, – не обнявши, не сказавши “до побачення”, не побажавши тобі доброї дороги, чи ти можеш сказати, що в тому була не її провина?*
- *Це була не її провина.*
- *Тоді чия це була вина?*
- *Я з’ясую це. І скажу. Клянусь тобі, моя маленька сестро. Обов’язково.*

Елі Візель. “Чоловік і його маленька сестра”, *Євреї сьогодні*

Травень 1944: ешелон прибуває до Освенціма-Біркенау. Збентежені євреї з Сігета та інших міст Трансільванії виходять зі свого ув’язнення в залізничних вагонах, і їх огортає опівнічне повітря із присмаком горілих тіл. Серед них – Елі Візель, якому п’ятнадцять, його батько, мати і маленька сестричка Ціпора. Відіпхнутий есесівцем, хлопець губить з очей свою матір із сестрою, не усвідомлюючи цілком, що це розставання назавжди.

Так, розставання було навіки. Отже, наведений вище діалог, як і окремі інші діалоги Елі Візеля, на які читач натрапляє в цій антології, не відбувалися – вони й справді не могли відбуватися. І все ж таки вони відбувалися і мусять відбуватися – неодноразово. З’ясувати, “чия це була вина”, нелегко. Вичерпна відповідь на це питання залежить від чогось більшого, ніж відомості про те – хто, що, де, коли і як. Вона зумовлена також і розумінням того, *чому*.

Чому стався Голокост? Хоча ця книжка і багато інших відповідають на це запитання, в них наголошується на тому, що важливо поставити під запитання кожну відповідь. Справді, запитання “чому?” ставиться ненастанно, і його можна порушувати повсюди. Аж ніяк не затемнюючи сенс зрозумілого, такий перебіг роздумів абсолютно не вводить в оману. Навпаки, він спонукає повернутися назад до історії, до неминучої взаємозалежності всіх людських учинків і до того, що відомо про це.

У романі “Бунтар” французький письменник-філософ Альбер Камю доречно зауважує: “Не можна звинувачувати в усьому людину; не вона започаткувала історію; так само не є вона і безневинною, оскільки вона

продовжує її". Людські вчинки, як, можливо, і деякі дії Бога привели світ до Освенціма й далі. Але наскільки далі, залишається нез'ясованим, особливо якщо пам'ять не нагадує про те, що Голокост стався передусім через те, що людський розум відчув упевненість у тому, що він може уявити собі все і зрозуміти причину.

У своїй книжці "Вживання в Освенцімі" Прімо Леві описує свою табірну пригоду. Одного разу він виліз у вікно, щоб зірвати бурульку і вгамувати страшенну спрагу. Есесівський охоронник негайно відібрав її у нього. "Warum?" – запитав Леві й отримав лише стусана у відповідь: "Hier ist kein warum". ("Тут немає жодного "чому?") Запитання Леві "чому?" потребувало пояснення. Він його не отримав, бо запитання про життя й смерть були вже там вирішені. Розпитувати не дозволялося таким, як Леві; в Освенцімі жодного "чому" не існувало – ні як запитання, ні, звичайно, як задовільне пояснення.

Хоч Освенцім викликає багато "чому?", він не допускав запитань, подібних тому, що його поставив Леві. Хоч як дивно, Голокост уникав запитання "чому?", оскільки умам, які його породили, здавалося, що вони "знають" причину. Вони "визнавали", що одна релігія прийшла на зміну іншій. Вони "розуміли", що одна раса була вищою за всі інші. Вони "бачили", що закони природи диктували, зокрема, що було *lebensunwertes Leben* ("життя, не варте життя"). Таким чином, вони "уявляли собі", хто заслуговував життя, а хто – смерті.

Гітлер і його нацистські поплічники не сприймали запитання "чому?", бо вони "знали", чому. Їхнє "знання" того, що вони "праві", зробило їх убивцями. Можна заперечити, звичайно, що таке "знання" викривляло реальність. Так воно і було. Однак просто констатувати це – означає сказати надто мало, оскільки необхідно задатися питанням про джерела такого викривлення. Можливою відповіддю на таке запитання є факт існування схильності людського розуму припускати, що він насправді здатний, принаймні в принципі, уявити собі все і зрозуміти причину.

Люди менш схильні до жорстокого поводження одне з одним і взаємного знищення, коли вони задаються питанням "чому?" замість того, щоб заявляти про своє "знання" причини; коли їхній розум не зашорений, а відкритий і допитливий. Провина за Голокост лежить передусім на тих, хто не замислювався над причиною або принаймні не запитував "чому?" – вчасно і постійно.

Поки не стало запізно, запитання "чому?" могло врятувати тих, хто став убивцями, і їхніх жертв. Це є найвагомим висновком щодо

неминучої взаємозалежності всіх людських учинків, винесеним із діалогу Елі Візеля з його маленькою сестрою і, власне, з кожної сторінки цієї книжки.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Arad, Yitzhak, Yisrael Gutman, and Abraham Margalio, eds. *Documents on the Holocaust*. Oxford: Pergamon Press, 1987.

Cargas, Harry James. *The Holocaust: An Annotated Bibliography*. 2nd ed. Chicago: American Library association, 1985.

Charny, Israel W. et al., eds. *Genocide: A Critical Bibliographic Review*. London: Mansell, 1988.

Dawidowicz, Lucy S., ed. *A Holocaust Reader*. New York: Behrman House, 1976.

Edelheit, Abraham J., and Hershel Edelheit, eds. *Bibliography on Holocaust Literature*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1986.

Hilberg, Raul, ed. *Documents of Destruction: Germany and Jewry 1933–1945*. Chicago: Quadrangle Books, 1971.

Laska, Vera. *Nazism, Resistance & Holocaust in World War II: A Bibliography*. Metuchen, N.J.: Scarecrow Press, 1985.

Remak, Joachim, ed. *The Nazi Years: A Documentary History*. New York: Simon and Schuster, 1986.

Shermis, Michael. *Jewish-Christian Relations: An Annotated Bibliography and Resource Guide*. Bloomington: Indiana University Press, 1988.

Szonyi, David M., ed. *The Holocaust: An Annotated Bibliography and Resource Guide*. New York: Ktav, 1985.